

vora de les lliçons curriculars de l'assignatura de «Socials». Ho facilita la manera en què l'autor descriu l'itinerari, mostra de l'al·ludida experiència de passejant reflexiu, ben farcit de dades històriques filtrades per trets emotius.

Cal destacar, en fi, l'acurada edició, que inclou un paper especial per a suport dels elements fotogràfics; lletres en negreta i cursiva per a una lectura fàcil que faça sobreeixir les paraules clau; la grandària adaptada a una còmoda manipulació durant l'itinerari, etc. Poques guies diuen tant en tan poc, i d'una manera intel·ligible, àgil, i clara, per enfrontar-se als seus complexos continguts. Un exemple destacat de col·laboració entre entitats ciutadanes i l'Ajuntament d'Oriola a través de la seua Regidoria de Cultura. Tant de bo el *Recorregut* pugua ser un instrument pràctic, una rajola més en l'educació que necessitem respecte de les herències rebudes, com a signe d'una ciutadania compromesa amb el futur que ve.

Joaquim SERRANO

GARCÍA MAYOR, C. - CANALES MARTÍNEZ, G., *La huerta de Orihuela en el Bajo Segura. Elementos funcionales en la construcción del paisaje*, Universitat d'Alacant, Ayuntamiento de Los Montesinos - Agropaco SL, Alacant, 2015, 66 p.

La tardor de 2015 es va presentar al Centre Cultural de Los Montesinos, al Baix Segura, el llibre *La Huerta de Orihuela en el Bajo Segura. Elementos funcionales en la construcción del paisaje*, fruit del treball dut a terme pels doctors García Mayor i Canales Martínez. Profusament il·lustrat, el llibre ret homenatge a la professora Remedios Muñoz, la que fóra cronista oficial de l'esmentat municipi, que ens va deixar a començaments d'aquest mateix any.

Com el seu propi títol ens indica, el volum –breu– introdueix els factors que han anat configurant l'horta del Segura des de fa segles. Redactat per una arquitecta i un geògraf, aquest llibre ens mostra les línies mestres d'un paisatge configurat al llarg dels segles. Un entorn construït per hòmens i dones que amb el seu treball aconseguiren transformar el pla al·luvial del tram final del Segura –el Baix Segura– en una horta feraç, progressivament engrandida fins a les zones properes a la desembocadura

del riu. Des d'Oriola fins la gola, l'últim tram del vell Thader va ser pacientment transformat mitjançant l'ampliació del regadiu: els assuts i les canalitzacions feren possible anar més enllà, reduint a cultiu àrees pantanoses i insalubres per a les poblacions de l'època. Encara que els autors expliquen de manera independent les quatre xarxes funcionals superposades i cohesionades en el territori –aigua, camins, assentaments i cultius–, són conscients que totes elles actuen alhora, atorgant a l'espai, a més a més, el dinamisme que hi és inherent.

Es comença descrivint la xarxa de reg-drenatge existent a l'horta, un sistema jerarquitzat que, des dels seus orígens a l'edat mitjana, ha anat ampliant-se per la pràctica totalitat del pla al·luvial del Segura fins al segle xx. De manera paral·lela, al llarg del temps, es van desenvolupar uns ordenaments jurídics i uns òrgans específics encarregats del seu compliment, de la mà d'una praxi i dels quefers quotidians dels habitants d'aquest territori, que també vetlaren pel bon funcionament del sistema esmentat.

Més avant, el llibre continua parlant-nos dels camins que travessen la comarca, necessaris per accedir a la xarxa d'aigua i dur a terme els treballs de manteniment d'aquestes infraestructures. De nou trobem una jerarquització en les diferents vies que articulen el territori, traçats que s'han anat fent en funció de l'ampliació dels regadius i del minifundisme que, a partir de l'època contemporània, s'ha establert a l'Horta.

Passejar per aquests camins –a una cota superior– permet gaudir del paisatge des d'una immillorable talaia.

En tercer lloc, la xarxa d'assentaments fa referència a l'ocupació humana del territori, concentrada o dispersa, sempre buscant els punts més elevats. Els autors fan una menció especial als pobles-caminadors, l'origen dels quals ve de l'apropiació espontània de terrenys públics com a camins i senderes per part de particulars, per tal

de fer-se les seues modestes cases. Estem parlant de les típiques barraques –hui desaparegudes– que, en el passat, ocuparen els camins de servei de sèquies i assarbs.

Aquelles barraques van ser substituïdes per vivendes, igualment humils, que són les que actualment s'observen en determinats indrets de l'horta, en ocasions estenen-se, fins i tot, per damunt de les canalitzacions.

I, a la fi, apareixen els cultius, l'últim dels blocs amb què els autors separen l'espai, encara que aquest es configura com a principal, puix és al voltant de l'agricultura i la ramaderia on trobem les altres xarxes esmentades d'aigua, camins i pobles. Tots alhora conformen un paisatge construït gràcies a l'esforç dels hòmens i les dones que hi van viure, amb estreta connexió amb el medi natural on es va desenvolupar la seua vida.

Els i elles són els protagonistes d'un passat que es fa present amb un paisatge que, com a herència cultural, ens ha arribat pràcticament inalterat fins el segle xx. Però, des de fa unes dècades, la comarca del Baix Segura es troba immersa en un decisiu procés de canvi que amenaça la supervivència de l'horta com a espai funcional tradicional, és a dir, tal i com l'hem coneguda fins fa uns anys. Els autors, després de repassar els trets essencials de la vega i desentranyar la seua fesomia, estableixen una mena de diàleg amb la realitat dels nostres dies i dels perills que s'acosten sobre aquesta terra. En principi, es podria dir que amb aquestes afirmacions no oferim res de nou, puix és obvi que la història està plena de canvis i transformacions. Però la història és memòria i, encara que alguns no se n'adonen, els pobles som memòria i identitat, idees que es porten damunt, com la pell i, per tant, en són present. Si, com a poble, ens llevem la memòria, sorgeix un buit cultural en clara situació d'inferioritat dins d'un món global on calen totes les memòries, amb les quals s'escriu l'esdeveniment de tots, raons més que suficients, al meu parer, per a

reflexionar al voltant del tractament que en els últims anys, pel que fa al llibre que ens ocupa, rep l'horta d'Oriola per part de la societat.

El Baix Segura ja no és un món essencialment agrícola i, per tant, la societat present que hi viu no pot –ni vol– tenir cura del territori de la mateixa manera que ho van fer els seus avantpassats. Una comarca que s'ha omplert de caòtiques urbanitzacions per acollir milers de nous habitants precisa d'unes modernes infraestructures per a creuar el territori, oblidant-se, per exemple, dels vells traçats a la vora de la séquia. Els patrons tradicionals d'ocupació s'han alterat, per tant; s'han fet carreteres, polígons i centres comercials; s'ha conurbat bona part del front litoral, des de La Mata fins a El Pilar; s'ha contaminat el riu; s'han ocultat assarbs –que ja no conformen visualment el paisatge– i (quasi) s'han oblidat, en resum, els seus costums i les seues pautes culturals tradicionals. En definitiva, camins, canalitzacions i cultius, folklore, etc. bastiren un territori i un poblament sòlidament assentat en el seu medi mentre l'economia girà al voltant de l'agricultura.

I hui? Per a què es voldria conservar un paisatge que ja no té funció? Com es pot conservar funcionalment un territori, amb el seu valor d'ús tradicional, poblat per una societat, en part, diferent, els interessos econòmics dels quals passen per altres ocupacions? Per altra banda, què pensa la gent del Baix Segura? Què pot pensar una comarca que es troba amb la falta de relleu generacional en l'agricultura? Unes poblacions que, a més a més, es troben amb la problemàtica de l'aigua i la competència –ara ja global– d'altres llocs on es cultiven els mateixos productes. L'horta, com a palimpsest que acull un ric patrimoni tant material com immaterial; que va avançar reduint a cultiu unes terres en detriment dels aiguamolls es troba en un decisiu encreuament.

Per finalitzar, encara que, com se sol argumentar, «aquest llibre potser no és l'espai

adequat» per a plantejar estratègies de futur per a la comarca –de fet, el volum no ho fa–, això és precisament el que trobem a faltar, no tan sols en el llibre ací recensionat –un bon llibre–, sinó també en d'altres amb similars pretensions, que al meu parer toquen d'oïda quan es parla de territoris i de les societats que hi viuen. Pense que, sense caure en demagògies o arbitrames, tant els geògrafs com d'altres estudiosos i professionals d'àmbits socials, devem de ser capaços d'assenyalar els camins –més concrets, potser– per on puguem transitar tots.

Aleshores, què es pot fer? Podem començar parlant de la difusió, reconeixent que mai no s'aconseguirà protegir allò que es desconeix. Per tant, divulgar l'horta –el paisatge, la seua cultura, els costums, el patrimoni, la parla, la història...– en els centres educatius, realitzant xarrades i d'altres activitats específiques considerem que és una tasca prioritària. Som conscients que aquest treball ja està fent-se en els pobles de la comarca, de fet coneixem interessants iniciatives dutes a terme, com ara la desenvolupada per l'institut Azud de Alfeitami, d'Almoradí, on es va treballar de valent per conèixer d'on venia el nom del seu centre. El resultat final va ser un llibre, *El azud épico*, on es va contar la història d'aquesta infraestructura de reg, decisiva per explicar el sorgiment del municipi d'Almoradí. Aquest és el camí.

Per altra banda, la difusió des dels museus deuria, tanmateix, de ser important, si bé en aquest cas considerem que els resultats obtinguts en són més aïna precaris. Els museus etnogràfics de la zona, com a testimonis de la seua vida tradicional, no aconsegueixen com cal la seua funció, ja que ens mostren una horta idíl·lica, absent de crítica i per bé que folklòrica, oferint una visió parcial i incompleta de la complexa realitat del territori. Tampoc no ajuden a pal·liar aquesta situació alguns actes celebrats en determinades festivitats dels pobles de la comarca, com es fa palés, per exemple, en el *Bando de la Huerta* d'Almoradí, que té lloc

a l'estiu, amb motiu de les festes de l'esmentat municipi, desfilada buida de tot sentit cultural que no siga el d'agradar al turisme europeu i massiu que aquest dia s'apropa a la població.

Després de conèixer la riquesa –o no– del territori estariem en condicions de plantejar iniciatives, si més no, productives, de les quals el llibre, com s'ha dit, no es fa ressò. Probablement, l'oferta lúdica i turística suposa una alternativa econòmica a la agricultura, encara que no sóc optimista amb aquesta idea, abocada –pel moment– a la construcció massiva i al golf. Deixar una horta funcional com es trobava fa escassament unes dècades tampoc no crec que estiga dins dels plantejaments ni de les pretensions dels mateixos habitants de la comarca.

Igual que, en general, la major part de l'opinió pública és conscient de la importància històrica d'una vella església o del valor artístic d'una obra d'art, els que treballem –des d'àmbits diferents– en temes de geografia i patrimoni etnològic (entre d'altres) hem d'estar en condicions de convèncer (?) els parroquians que el territori hauria de tenir la mateixa consideració com a riquesa i memòria. Si no, estarem dissenyant un futur de saló, amb tiralínies i alié als seus protagonistes.

Rafael MARTÍNEZ

JAÉN I URBAN, Gaspar, *Elx, barris dels segles XVIII, XIX i XX: arquitectura i urbanisme*, Institut Alacantí de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 2015, 298 p.

A finals de l'any 1977 es derrocà l'antiga Peixateria d'Elx. Poc abans n'havien derrocat la Casa de la Mútua. N'eren dos edificis –un de romàntic, i l'altre modernista– que tenien el doble interès de la seua arquitectura i de la seua presència a la ciutat.

Així comença Gaspar Jaén i Urban la introducció a la seua obra, escrita entre 1977 i 1983 per manament del Col·legi d'Arquitectes d'Alacant, *Guia de l'arquitectura i l'urbanisme de la ciutat d'Elx*.

no en podria fer res de millor –prosegueix l'autor– que preservar per a la prosperitat una mostra de la ciutat i de la vida dels nostres pares, d'alguna cosa que anava quedant enrere.

En aquelles frases inicials ja es pot percebre el sentiment profund, per part de l'autor, vers la ciutat i els seus habitants, cap a l'arquitectura